

devenin başından geçen olaylar latifeler halinde anlatılır. Şener Demirel'in eser üzerinde yayımlanmamış bir çalışması vardır (16. *Yüzyıl Divan Şairlerinden Tatalı Mahremi ve Şütürnâme'si*). 3. *Mecmau'l-lelâyif*. Yine kaynaklarda zikredilmeyen bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 1755/11, vr. 85^a-101^a). Mensur-manzum karışık olan eserde Mahremî dost meclislerinde okunması için Acem büyüklerinin latifelerini topladığını belirtir (vr. 85^b). İkisi Türkçe, diğerleri Farsça olan seksen dokuz latife başta Sultan Ya'kûb, Hâfız, Mevlânâ Selmân, Sultan Hüseyin Baykara, Kâtibî, Câmî, Mevlânâ Tûsî, Şah Mahmûd olmak üzere çeşitli kişiler hakkındadır. 4. *Tarabü'l-mecâlis*. Kaynaklarda rastlanmayan eserin İran'daki bir kütüphanede bulunan yazma nüshasının fotokopisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (fotokopi, nr. 357). Mensur-manzum karışık olan eser, Hüseyin b. Hasan el-Hüseyinî'nin (ö. 718/1318) *Tarabü'l-mecâlis* adlı öğüt kitabının çevirisidir. Kitapta kuşlar ve vahşi hayvanların başından geçenler anlatılır. 5. *Basîtnâme*. Henüz ele geçmeyen bu eser hakkında Âşık Çelebi ve Âlî Mustafa Efendi'nin tezkirelerinde yer alan bilgilerden yola çıkan M. Fuad Köprülü, Mahremî'yi Türkî-i Basît akımının temsilcilerinden biri olarak görmüştür. Eserin konusu ve nazım şekli bilinmemekte, ancak Âşık Çelebi ve Âlî'nin ifadelerinden mesnevi tarzında olduğu tahmin edilmektedir.

Mahremî'nin divanı olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi yoksa da çeşitli mecmualarda gazelleri bulunmaktadır. Âşık Çelebi, Âlî Mustafa Efendi, Kınalızâde, Beyânî, Esrar Dede tezkirelerinde birer gazeli, *Mecmûa-i Eş'âr*'da bir (Süleymaniye Ktp., Tarlan, nr. 62/1), Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-nezâir*'inde beş (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4222), *Nazîre Mecmûası*'nda bir (İÜ Ktp., nr. 445), diğer bir *Nazîre Mecmûası*'nda bir (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 674), *Rieu Katalogu*'nda iki, *Blochset Katalogu*'nda iki, *Pervâne Bey Mecmûası*'nda yedi gazeli (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 406), *Kasâid-i Türkiyye*'de tevhid, na't, münâcât, mersiye, muhammes ve kaside olmak üzere otuz yedi şiiri (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3418) tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mahremî ve Şehnâme'si: I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi, İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin (haz. Hatice Aynur, doktora tezi, 1993),

İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 117^b-118^b; Latîfî, *Tezkiretü's-suş'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (nşr. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 493-494; Beyânî, *Tezkiretü's-suarâ* (nşr. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s. 251; *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısım* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 271-272; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 856-857; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 86^b-87^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1026; Esrar Dede, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 756, s. 357-358; Hammer, *GOD*, II, 521; Rieu, *Catalogue*, s. 210; *Sicill-i Osmânî*, IV, 98; Blochet, *Catalogue*, II, 328, nr. 366; M. Fuad Köprülü, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 77-81; a.mlf., *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basît*; XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri, İstanbul 1928, s. 18-24; (aynı yazı: Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 281-288); a.mlf., "Millî Lisan ve Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Şair Mahremî", *HM*, sy. 106 (1928), s. 2-3; [Nihal] Atsız, *XVinci Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Önemi*, İstanbul 1934; Münzevî, *Fihrist*, II/2, s. 1275-1276; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 176; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983, I, 622; Babinger (Üçok), s. 72; H. Sohrweide, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1981, s. 262-263, nr. 282; Abdülkadir Özcan, "Historiography in the Reign of Süleyman the Magnificent", *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, İstanbul 1988, II, 190-191; Ziya Aşar, "Türkî-i Basîti Yeniden Tartışmak", *Bilgi*, sy. 18, Ankara 2001, s. 127-143; Fatih Köksal, "Orjinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divân'ına Yeni Bakışlar", *Bilgi*, sy. 20 (2002), s. 101-123; Mustafa Kutlu, "Mahremî", *TDEA*, VI, 118.

HATİCE AYNUR

el-MAHSÛL

(المحصل)

Fahreddin er-Râzî'nin

(ö. 606/1210)

fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uṣûli'l-fıkh* olan eser fıkıh usulünün mütekellimîn metoduyla yazılmış önemli kitaplarından biridir. Râzî eserinde, mütekellimîn ekolünün kendinden önceki dört önemli fıkıh usulü kitabı olan Kâdî AbdülcEbâr'ın *el-'Umed*, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân fî uṣûli'l-fıkh* ve Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ'sını* cem' ve ihtisar ederek yeni bir tertip ve tasnife tâbi tutmuştur. Aynı eserlerden ihtisar edilerek meydana getirilen bir diğer fıkıh usulü kitabı da Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ıdır. Ancak İbn Haldûn'un da işaret ettiği gibi (*Muḥaddime*, III, 1065) *el-İhkâm*'da daha ziyade görüşlerin tah-

kikine ve meselelerin ayrıntılarına ağırlık verilirken *el-Maḥşûl*'de deliller ve ihticâc üzerinde durulmuştur. Bu iki eserin, söz konusu yaklaşım farklılıklarına rağmen en azından mensup oldukları mütekellimîn mesleği içerisinde orijinal bir üslûp ve sistematikle yazılan temel metinler serisinin en son iki kitabı olma gibi bir değeri paylaştıkları söylenebilir.

Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*'ü otuz yaşları gibi ilim hayatı bakımından çok genç sayılabilecek bir dönemde kaleme almış ve 576 (1180) yılında tamamlamıştır. Eser, yazıldığı tarihten itibaren fıkıh öğrencileri ve ilim adamları tarafından büyük rağbet görmüş ve pek çok kişi tarafından istinsah edilmiş, hatta tahrife varacak düzeyde çeşitli istinsah farklılıklarına uğramıştır (bazı örnekler için bk. *el-Maḥşûl*, neşreden giriş, I, 74-77). Daha müellifinin sağlığında temel bir kaynak olarak kullanılmaya başlanan *el-Maḥşûl*'ün birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmakta olup (Brockelmann, *GAL*, I, 667; *Suppl.*, I, 921) çeşitli baskıları (Beyrut 1408/1988; I-II, Beyrut 1412/1992) ve Tâhâ Câbir el-Ulvânî tarafından altı cilt halinde tahkikli neşri yapılmıştır (Riyad 1399-1401/1979-1981; Beyrut 1412/1992).

el-Maḥşûl'de fıkıh, fıkıh usulü, ilim, zan, nazar, delil, emâre gibi terimler hakkında kısa açıklama yapıldıktan sonra sırasıyla şer'î hüküm, Kur'an ve Sünnet lafızlarından hüküm çıkarmaya yarayan dil ve yorum kuralları (lugavî ve lafzî meseleler), icmâ, haber, kıyas, teâdül ve tercih, ictihad, fetva konuları ele alınmıştır. Bab ve fâsil sistematığı üzerine kurulu olan eserde, muhalif görüşler ve delilleri bazan ait oldukları şahıs ve ekoller de belirtilerek ayrıntılı biçimde aktarıldıktan sonra bunların tartışması yapılmış ve kitap genel olarak diyaloglar halinde yazılmıştır.

Fıkıhta Şâfiî, akaidde Eş'arî mezhebine mensup olan Fahreddin er-Râzî'nin bu eserinde temel olarak mezhebinin genel eğilimlerinden dışarı çıkmadığı görülür. Onun *el-Maḥşûl*'de en çok tenkit ettiği mezhepler arasında Mu'tezile, Hanefiler, Haşviyye (I, 539), Mürcie (I, 545), Şîa (II, 68), Hâricîler (III, 340) gibi çeşitli gruplar yer alır. Bununla beraber Fahreddin er-Râzî'nin zaman zaman kendi mezhebine mensup âlimlerin çoğunluğunun benimsediği bir görüşe muhalefet ettiği de olmuştur (II, 149). Hatta *el-Maḥşûl*'ü yazarken en çok yararlandığı kişi, kelâm tarihinde Eş'arîler'in en büyük muhalifleri

olan Mu'tezile mezhebine mensup Ebû'l-Hüseyn el-Basrî olmuş, ona nâdiren muhalefet ederken (II, 7), çok defa görüş ve sözlerini aynen nakletmiş veya benimsemiştir (I, 223; II, 22, 42, 91, 225, 250, 266; III, 9, 67, 210). Bu arada *el-Maḥşûl*'ün temel kaynaklarından biri olan *el-Müstaṣṣaf*'nın müellifi ve Şâfiî-Eş'arî mezhebinin önder şahsiyetlerinden biri olan Gazzâlî ile uyumu yanında (II, 192) sık sık ondan farklı düşündüğü de olmuştur (II, 229, 340-342; III, 160, 232).

Fahreddin er-Râzî *el-Maḥşûl*'de yurakarda zikredilen dört usul eserini esas almışsa da Ebû Hanîfe, Şâfiî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İsbâ b. Ebân, Kerhî, Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî, Cessâs ve Debûsî, İbn Süreyc, Ebû Bekir es-Sayrafi, İbn Fûrek ve Bâkullânî gibi diğer fakih ve usulcülerin görüş ve eserlerine de sıkça atıfta bulunur (I, 117, 120, 209, 210, 399, 462; II, 229, 342, 423, 500; III, 345). Özellikle dil ve lafızla ilgili kavramların tanımları sırasında Arap edebiyatından destek alır; Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Asmaî, Müberred, Ebû Ali el-Fârîsî, İbn Cinnî, Abdülkâhîr el-Cürcânî gibi Arap dilcilerinin görüş ve eserlerine müracaat eder (I, 404, 507; II, 539). Kelâm tartışmalarında müellif bilhassa Nazzâm, İbn Küllâb, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Ali el-Cübbâf, Ebû Hâşim el-Cübbâf, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi kelâmcıların görüş ve eserlerinden yararlanmış, onlardan sıkça söz etmiştir (I, 210, 371, 372, 399; II, 66, 433, 614; III, 334, 487).

el-Maḥşûl'ü fıkıh usulünün temel kaynaklarından biri ve mütekellimîn metodunun klasik çizgisinin belki de en iyi temsilcisi haline getiren en önemli özellik, müellifinin kelâm ve mantık ilmine derin nüfuzu ve esere kazandırdığı sistematik örgüdür. *el-Maḥşûl*'de Fahreddin er-Râzî'nin kelâmcılığı ile mantıkçılığı bir araya gelmiştir. Eserin sade ve açık bir üslûbu vardır. Özellikle lafız ve dil konuları formel olarak mantık esas alınıp telif edilmiş, kitap, sistematik kurgusuyla âdetâ kendinden sonra bu ekolde yazılan usul eserleri için de örnek oluşturmuştur. Daha sonra telif edilen eserler üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olan *el-Maḥşûl*'ün şerh ve ihtisarı bu sebeple önemli bir yekûn tutmakta olup bunların başlıcaları şunlardır:

Şerhleri. 1. Şehâbeddin el-Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, I-IX, Mekke-Riyad 1418/1997).

el-Maḥşûl'ün en hacimli şerhlerinden biri olan eserde önce *el-Maḥşûl*'den yaklaşık bir fasıl büyüklüğünde metinler nakledilmekte, ardından burada geçen görüşler uzun uzun tartışılmaktadır. 2. Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, I-VI, Beyrut 1419/1998). Büyük ölçüde tamamlanmış bir şerh olup kıyas bahsinin sonuna kadar gelir. 3. Safiyyüddin el-Hindî, *Şerhu'l-Maḥşûl* (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Usûlû'l-fikh, nr. 162).

Muhtasarlari. 1. Fahreddin er-Râzî, *el-Müntehab (Hâşilü'l-Maḥşûl)*. Yazma nüshasında (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1464; diğer bir nüsha için bk. Hacı Mahmud Efendi, nr. 768) ve Kâtib Çelebi tarafından (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1616) bu muhtasarın bizzat müellif tarafından yazıldığı kaydedilmekte, Karâfî ise Fahreddin er-Râzî'nin öğrencilerinden Hüsrevşâhî'nin kendisine bu eserin Ziyâüddin Hüseyin'e ait olduğunu haber verdiğini belirtmektedir (*Nefâ'isü'l-uşûl*, I, 96, 105-106). 2. Tâceddin el-Urmevî, *el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, I-II, Bingazi 1994). Bu muhtasarı İbn Râşid *Tuḥfetü'l-vâhil (Nuhbetü'l-vâsıl) fi şerhi'l-Hâşıl* adıyla şerhetmiş. Kâdî Beyzâvî de tekrar ihtisar ederek fıkıh usulüne dair meşhur eseri *Minḥâcû'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*'ünü meydana getirmiştir. Kâdî Beyzâvî'nin *Minḥâcû'l-vuşûl* üzerine çeşitli âlimler tarafından yaklaşık otuz şerh yazılmıştır. 3. Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd, I-II, Beyrut 1408/1988). Esere Bedreddin Muhammed b. Es'ad et-Tüsterî *Hallü 'ukadi't-Taḥşîl* adıyla bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 515; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1848). 4. Şehâbeddin el-Karâfî, *Tenkiḫü'l-fuṣûl fi 'ilmi'l-uşûl*. Karâfî, fûrûa dair hacimli eseri *ez-Zaḥîre*'ye (nşr. Muhammed Haccî v.dğr., I-XIV, Beyrut 1994) mukaddime olmak üzere Kâdî Abdülvehhâb'ın *el-İfâde*, Bâcî'nin *el-İşâre*, İbnü'l-Kassâr'ın *et-Ta'lik fi'l-hilâf* ve Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünden usul konularını özetlemiş (Karâfî, *ez-Zaḥîre*, I, 55), ancak bu muhtasar çok tutulunca buna hususi bir şerh yazarak *Şerhu Tenkiḫi'l-fuṣûl* adını vermiştir (Kahire 1306; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire-Beyrut 1393/1973). Herhalde, bu şerhin aslından söz ederken *Tenkiḫü'l-fuṣûl fi'htisâri'l-Maḥşûl* diyerek sadece *el-Maḥşûl*'ün ismini zikrettiğinden (Karâfî, *Şerhu Tenkiḫi'l-fuṣûl*, s. 2) *Tenkiḫü'l-fuṣûl*'ün yal-

nızca *el-Maḥşûl*'ün ihtisarı olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. 5. Eminüddin Muzaffer b. Muhammed et-Tebrîzî, *Tenkiḫü'l-Maḥşûl* (TSMK, III, Ahmed, nr. 1249). 6. Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Mukrî, *Necmü'l-uşûl fi mesâ'il-i-Maḥşûl* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5441). 7. Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bâcî, *Gâyetü's-sûl (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Mecâmi'*, nr. 209; Tunus Zeytûniye Üniversitesi, nr. 4/36/1831). 8. Şemseddin Muhammed es-Semerkanî, *Taḥşîlû'l-uşûl min Kitâbi'l-Maḥşûl* (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1169). İmâdûddin Muhammed b. Yûnus el-Erbîlî, İbn Dakikûl'id, Necmeddin et-Tûfî ve Abdürrahim b. Muhammed el-Mevsilî de *el-Maḥşûl*'ü ihtisar eden âlimlerdendir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1615-1616).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), Riyad 1399-1401/1979-81, I-VI; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 74-77; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd), Beyrut 1408/1988, neşredenin girişi, I, 66-76; Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Mekke-Riyad 1418/1997, I, 96, 105-106; a.mlf., *ez-Zaḥîre* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 55; a.mlf., *Şerhu Tenkiḫi'l-fuṣûl* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1393/1973, s. 2; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1065; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1615-1616; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 95-101; Brockelmann, *GAL*, I, 667; *Suppl.*, I, 921; *Hedîyyetü'l-'ârîfin*, II, 108; M. Sâlih ez-Zerkân, *Faḥrûddin er-Râzî ve ârâ'ühü'l-kelâmîyye ve'l-felsefîyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fıkr), s. 42-45, 101-102; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleymân, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-'ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 437; B. G. Weiss, *The Search for God's Law Islamic Jurisprudence in the Writings of Sayf al-Din al-Âmidî*, Salt Lake City 1992, s. 22; Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, "Tâcûddin el-Urmevî ve kitâbühü el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl", *Mecelletü'l-veşâ'ik ve'l-maḥtâtât*, I/1, Trablus 1985, s. 252-263; M. Bernand, "Al-Râzî, al-Maḥşûl fi usûl al-Fıkh", *Bulletin critique des annales islamologiques*, sy. 4, Caire 1987, s. 46-49; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DiA*, XII, 90, 94.

FERHAT KOCA

MAHSÛS

(المحسوس)

Duyuların algıladığı
nesne ve nitelikleri ifade eden
felsefe terimi.

Günümüz Türkçe'siyle "duyulur" (İng. ve Fr. sensible) olan, yani duyularla algılanabilen nesne ve niteliklerin tamamı klasik İslâm felsefe terminolojisinde Arapça